

GRÓF PÉTER

„VISEGRÁD, VISEGRÁD! HOL HAJDANI FÉNYED?” – VISEGRÁD ÚJRAFELFEDEZÉSE A 19. SZÁZADBAN

ABSZTRAKT: Visegrád, a 14–15. századi királyi rezidencia, az udvari kultúra, a gótikus és a reneszánsz művészet helyszíne a török időkben elpusztult. A település újrafelfedezése a reformkorban a szépirodalomnak és a képzőművészetnek köszönhető. A romantikus tájban megjelenő vár a dicső magyar múlt jelképeként jelent meg Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly, Petőfi Sándor, Arany János és mások műveiben és a történeti festészet jeles alkotóinak Markó Károly, Ligeti Antal, Telepy Károly, Jakobey Károly, Keleti Gusztáv, Dörre Tivadar képein. Az állandó gőzhajóközlekedés megindulásával az írók, művészek mellett közéleti személyiségek, magyar és külföldi utazók is megtekinthették Visegrád természeti szépségét és épített örökségét. A település a magyarországi műemlékvédelem egyik legkorábbi helyszíne. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága már az 1840-es években szorgalmazta Visegrád műemlékeinek megóvását, de erre csak 1867 után kerülhetett sor. A visegrádi vár helyreállításának megkezdésében nagy szerepet játszott a település plébánosa Viktorin József. A tanulmány archív ábrázolások és irodalmi szemelvények segítségével mutatja be Visegrád „nagy korszakát”.

KULCSSZAVAK: Visegrád, 19. század, irodalom, képzőművészet, nemzeti jelkép, műemlékvédelem, Viktorin József

Visegrád középkori jelentősége

Visegrád, a magyar középkor kiemelkedő helyszíne, az írott forrásokban először Szent István által a veszprémi püspökség javára – feltehetően 1009-ben – kiadott adománylevelében szerepelt mint az első vármegyeközpontok egyike: „tudja meg Isten szent egyháza és a mi valamennyi jelenlegi és jövőbeli hívünk, hogy lelkünk üdvéért négy várat, név szerint Veszprémet, ahol a püspökség székhelye van, Fehérvárat, Kolont [Kolonvár, ennek megyéjéből alakult ki később Zala megye] és Visegrádot Szent Mihály veszprémi egyházának rendeljük alá, minden templomukkal, kápolnáikkal és oltáraikkal, határaikkal és vidékeikkel.”¹ A tatárjárás után IV. Béla (1235–1270) Visegrádon építtette fel az ország egyik legerősebb várát,² amely az ország „mediumregni”-nek nevezett központi régiójához tartozott Székesfehérvár, Esztergom, Veszprém és Buda korai központokkal együtt.³

Egy bekezdés erejéig érdemes kitérni arra, hogy milyen funkciót tölthettek be a „mediumregni” említett központjai, mert így jobban látható, hogy Visegrád honnan, mit és mennyit vett át.

A keresztény államalapítás idején Székesfehérváron, a Szent István (997–1038) által felépíttetett „királyi kápolna”, vagyis a Szűz Mária Bazilika a keresztény magyar állam központi kultuszhelyét jelentette: 1000–1527 között minden magyar király koronázásának (és sokuk végső nyughelyének) a bazilika adott helyszínt. Ez az állami-szagrális funkció magyarázza azt, hogy Fehérvár a középkorban vármegyének lett központja, de püspökségnek nem. Székesfehérvár az Árpád-korban a Szent Korona őrzési helye is volt.

Esztergom Szent István szülővárosaként ismeretes. Politikai jelentősége abban mutatkozik meg, hogy a Magyar Királyság kezdetétől fogva önálló érsek-séggel rendelkezett, amit csak szuverén uralkodó engedhetett meg magának:

1 Az oklevél kritikai kiadása Györffy 1992, 52–53. Az oklevél idézett magyar fordítása Piti Ferenctől való In: Kristó 1999, 96. Visegrád vármegyéről Zsoldos 1998, a korai vármegyerendszeréről Kristó 1988.

2 A visegrádi vár történetéről Iván 2004.

3 Spekner 2015, 9–15, Mészáros 2009, 11–13.

Esztergom érseki minősége ennél fogva a magyar állam önállóságának fontos bizonyítéka. Hamar bevett szokássá vált, hogy Esztergom érsekei koronázták meg a magyar királyokat. Ebben frank-német példa mutatkozik meg: Aachen 936 és 1531 között volt a császári trónra szánt frank-német uralkodók királykoronázó fővárosa; Aachenben a kölni érsek, míg Székesfehérvárott az esztergomi érsek végezte el a királlyá avató szertartást. Esztergomhoz hasonlóan Veszprém nemcsak kiemelkedő uralmi centrum volt, hanem a világi és egyházi közigazgatás központja, a vármegye és püspökség székhelye volt. A veszprémi püspökség megalapítása 1000 elé mutat vissza, megelőzve a nála magasabb rangú esztergomi érsekség létrejöttét. Veszprém kezdettől fogva „a királyné városa” volt. Székesegyházát Szent István felesége, Boldog Gizella alapította, ily módon a mindenkori királyné lett a székesegyház, egyszersmind a királynéi kápolna kegyura. A veszprémi püspök joga volt a magyar királyné megkoronázása. Végül Buda említendő. Az ókori előzményre visszamenő település (Aquincum), a magyar krónikákban „Attila városa”, Anonymus szerint Árpád nagyfejlem temetkezési helye volt, ősisége dacára a legkésőbb emelkedett fel az Árpád-kori Magyar Királyság legfontosabb városai közé. Vármegyének, egyházmegyének mindazonáltal nem volt központja. Várának építése 1243-ban kezdődött, a korábban kiépült északi rész ezután kapta az „Óbuda” nevet.⁴ Visegrád vár és a település életében döntő változást jelentett a tény, hogy I. Károly, az első magyar Anjou uralkodó (1301–1342) 1323-ban Visegrádra helyezte udvarát.⁵ A kormányzati szervek idehelyezése mellett a Szent Koronát is Visegrádon őrizték I. Károly uralkodásától kezdve 1529-ig. Erre a legelső biztos adat 1403-ból ismeretes, majd a Mátyás és Jagelló-korban törvények szabályozták az őrzés helyét (visegrádi fellegvár) és a koronaőri tisztség létrehozását.⁶ Visegrád I. Károly és I. Lajos (1342–1382) korában állandó királyi rezidencia és székhely volt. Ennek köszönhetően alakult ki a királyi város, amelynek léte és fejlődése szorosan kötődött az udvar itt-tartózkodásához.⁷ Ez a helyzet Luxemburgi Zsigmond

4 Erről I. Buzás 1996, Spekner 2015, Szabados 2019.

5 Mészáros 2009, 24–25.

6 A korona visegrádi őrzésének forrásairól Iván 2004, 38., 41., 48., 51–52., 120–127.

7 A királyi város történeti, régészeti kutatásáról összefoglalóan Mészáros 2009.

(1387–1437) uralkodásának első felében is megmaradt, de ekkor már a gazdaságilag erősebb Buda lett a királyi székváros. Visegrád jelentőségét mutatja a 14. század végére felépült királyi palota, amely Közép-Európa legnagyobb és legpompásabb uralkodói lakhelye volt.⁸ Hunyadi Mátyás uralkodása alatt (1458–1490) Visegrád már csak vidéki rezidencia volt, de az általa magyar és olasz mesterekkel felújított palota az itáliai reneszánsz művészet egyik legkorábbi magyarországi megjelenésének helyévé vált.

Romlás és újjáépítés

A palota és a királyi város a török időkben elpusztult.⁹ A közhiedelemmel ellentétben a várat a Habsburg-csapatok nem robbantották fel, mivel azt utolsó 1684-es török ostrom során olyan károk érték, hogy az oszmán csapatok 1685 nyarán megrongálták és kiürítették az erősséget. 1685 őszén a császári hadmérnöki vizsgálat a várat teljesen használhatatlan építményként írta le.¹⁰ Az 1685. és 1688. évi kamarai felmérés Visegrádot elnéptelenedett településként vette számba.¹¹ Bár az első betelepülőkre már 1688-ból van adat a Német-római Birodalom területéről történő nagyobb arányú bevándorlás csak a 18. század első felében történt meg.¹² Az 1700–1756 között a Starhemberg család birtokába került telepes falu, majd a Budai Kamarai Felügyelőséghez tartozó mezőváros lakói – az első országos népszámlálás idején, 1784–87-ban 815 fő – főleg erdőgazdálkodásból éltek.¹³ A 18. század végéig megépültek a Visegrád képét ma is meghatározó egyházi és uradalmi épületek.¹⁴

8 A királyi palotáról összefoglalóan Buzás–Orosz 2010.

9 Buzás 2015, 589–611., Buzás 2015, 705–723.

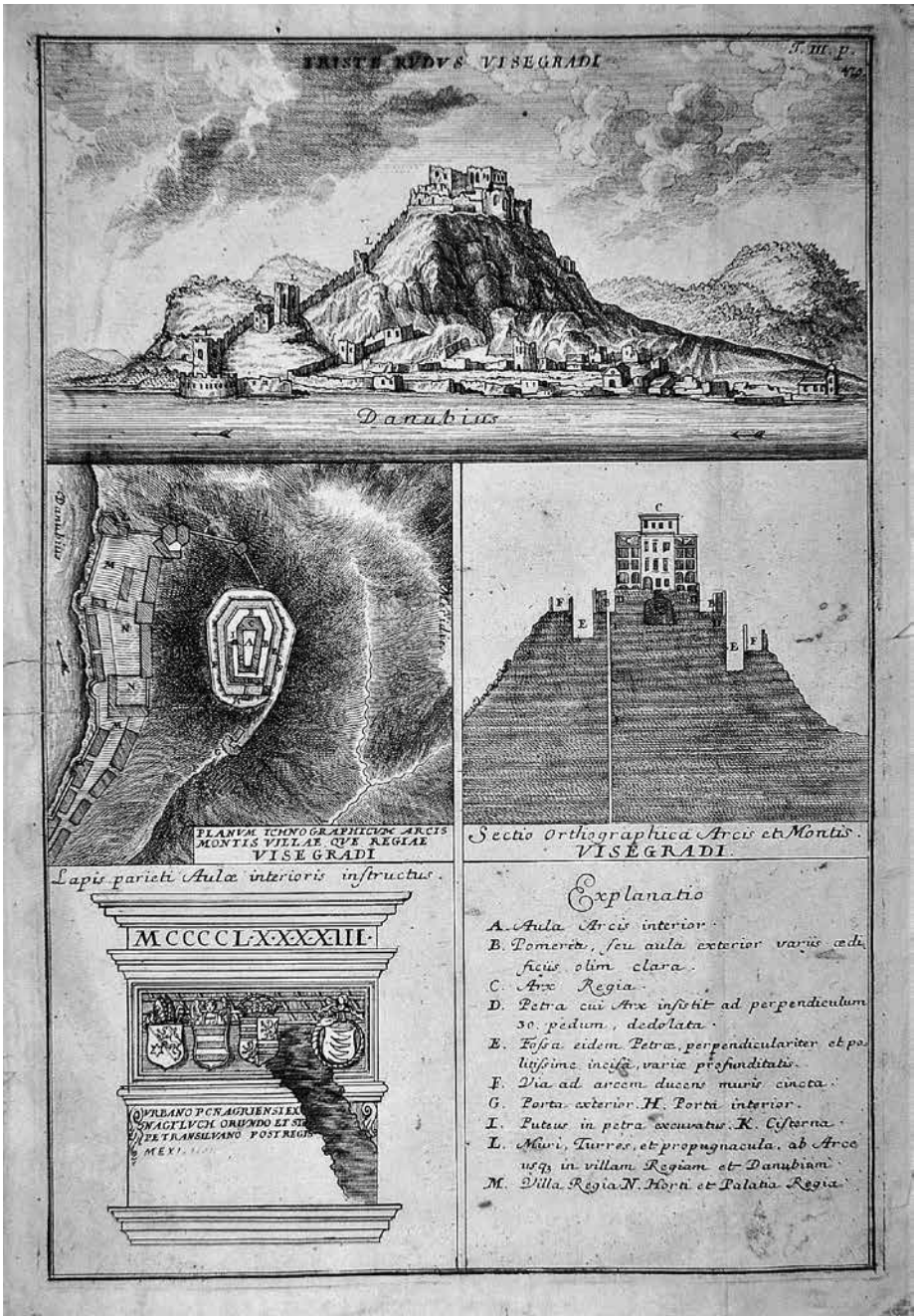
10 Az 1684-es török ostromról és a vár állapotáról Iván 2004, 98–115.

11 Magyar 1998, 7–11. Iván 2004, 214.

12 Az 1688-as betelepülésről Magyar 1998, 1–12., A 18. század első felében történt betelepülésre Magyar 1998, 76–87.

13 Dányi–Dávid 1960, 122.

14 Kováts 2020.

1. kép. Visegrád 1737-ben, Mikoviny Sámuel metszete.

A 18. század végén a települést Vályi András országleírásában így jellemezte: „Visegrádum, Plintenburg ... Hajdani híres királyi fő Vár, és most Mezőváros Pilis Vármegyében... Most tsekély e' Mezőváros a' hajdani nagy hírű Vára alatt; határja hegyes, 2 nyomásbéli gyümöltsöt leginkább terem, bort középszerűen, hegyekből, és sűrű erdőkből áll; piatza Pesten és Budán, vagynak timsóbányái révje a' Dunán, és patak malmjai.”¹⁵

Visegrád természeti adottságai – hegyes-erdős terület, kevés szántóföld, valamint az a tény, hogy a Dunát leszámítva távolabb esett a fő kereskedelmi útvonalaktól és a nagyobb városoktól – nagymértékben befolyásolták az itt élők életmódját, a lakosság szám alakulását. Az 1784–87-es népszámláláskor 815 lakosú település lélekszáma fél évszázad múltán sem növekedett jelentősen. Fényes Elek 1837-ben megjelent statisztikai munkájában 1017 katolikus és 1 református visegrádiról tud. Visegrád általa adott történelmi, földrajzi leírása sem sokkal különbözik Vályi András imént idézett 1799-es jellemzésétől.

„Visegrád, német magyar m. v, a' Dunára kidomborodó szédítő meredek-ségű visegrádi várhegy' nyugoti tövében, egy felséges vidéken: 1017 kath., 1 ref. lak.; kath. paroch. szentegyházzal, 's egy szép uradalmi tisztikházzal, 's több, patak malommal. Határa hegyből völgyből áll; gyümölcse sok; bora nem dicsértetik; erdeje szép, — Az említett hegynek' ormán láthatni a' hajdani pompás királyig vár mohos omladékait. Hogy itt már a' magyarok' kijövelekor vár állott, a' bizonyos, 's hogy építői tótok lehettek, neve is bizonyítja; mivel visegrád annyit teszen mint magas-vár , 's a' régi oklevelekben altum castrum név alatt fordul elő. — Királyaink' éveiben legelső említés tétetik felőle 1. András alatt, ki itt (1056 táján) kolostort épite' a' görög Bazil-szerzetesek' számára, kik azonban: 1109-ben ezt deák szertartásoknak engedték által. Itt tölté ki Salamon király 1 ½ esztendei kemény fogságát. 1. Károly meg- erősíttette, meg nagyobbította , 's királyi pompával felékesítvén: lakhelyjének választotta. I. Lajos után pusztulni kezdett; miglen Corvin, Mátyás újólag mind a' palotát, mind a' kertet olly pompássá alkotá, hogy Oláh primás- érsek szemtanú bizonyosága szerint Visegrád tündér helynek nevezetetheték. Ekkor tartatott itt fogságban

15 Vályi 1799, 639–640.

a'bjajnok Viktorin, Podiebrad' cseh király' ifja; és Vitéz János, Mátyás' tanítója, és esztergomi érsek, miután a' király elleni összeesküvésben részesnek találatték. — Mátyás király' halálával ismét hanyatlott dicsőségben; de II. Ulászló alatt törvény hozatték, a' magyar korona' itteni őriztetésére. A' mohácsi veszedelem után őrserege hitetlenül elszaladván: Maria-nostrai sz. Pál szerzetesek költöztek be, 's ezek védték meg mind a' várat, mind a' koronát Solimánnak száguldozó csoportjai ellen. Később hol törökök, hol keresztények viaskodtak birtokáért: de I. Leopold parancsolatjából végképen széljel hanyatott; 's most némán és komoran állnak a' hajdani fényes királyi palota' falai, üvöltő szelek' játékvá válván, 's komolyan emlékeztetik a' vándort minden földi lénynek múlandóságára. F. U. a' korona, 's a' város feje egy uradalomnak, melly Honth és Nógrád megyékre is kiterjed.”¹⁶

A fenti idézetekben is leírt földrajzi, gazdasági adottságok miatt a mezőváros népessége a 19. század második felében is csak szerény mértékben emelkedett, majd nagyjából azonos szinten maradt: 1869. 1244, 1881. 1331, 1890. 1250 fő.¹⁷

Visegrád újrafelfedezése

A 19. század Visegrád újrafelfedezését jelentette a képzőművészetben, irodalomban, történettudományban, régészetben, műemlékvédelemben, turizmusban egyaránt. A település történelmi múltja már a reformkort megelőző években is foglalkoztatta a szakmai közvéleményt. 1806-ban a kor szellemi életének egyik kiváló személyisége, Kultsár István (1760–1828) író, szerkesztő, kiadó és színigazgató által szerkesztett Hazai Tudósításokban olvashatjuk az alábbi érzéletes leírást Visegrádról: „Salamon Tornyai! Oh te bánatnak és kesergésnek helye! Sok titkos fzomorúságnak néma bizonyosága! Tehát tsak te maradhattál meg régi formádban a' Visegrádi fényes épületekből? Hol vannak azon Paloták, mellyekben Károly Király Mennyezőit tartotta? Hol vannak azon függő ker-

16 Fényes 1837, 409–410.

17 1960. évi népszámlálás 46.

tek, mellyekben Ersébet Királyné gyönyörűségét találta? Hol vannak Mátyás Királynak ugró kútjai és a Diadalom innepeken hol fejér, hol veres bort ereftző Múzsáknak alabastrom képeik? Hol vagyon azon Békeség temploma, mellyben János Tseh Király az 6 fiával Károllyal, a ki utóbb Tsáfzárú lett; Kazimir Lengyel Király; és Nemagna István Bosnyák orfzág Királyá Károly Királyunknál megjelenvénele közös frigyot kötöttek? Hol vagyon azon Palota, mellyben utóbb Kázimir Lengyel Király, magtalan lévén, Lajos Herczegünket fiának fogadta, és Lengyel Orfzágot örökben neki adta-??? Óhfpéz, de fzomorú emlékezet! De ne tsüggedj el reménységben Nemzetem Geniusa; a'termézfet időnként meg-újul, mért nem reményihetnék ezt a' Nemzetek ???"¹⁸

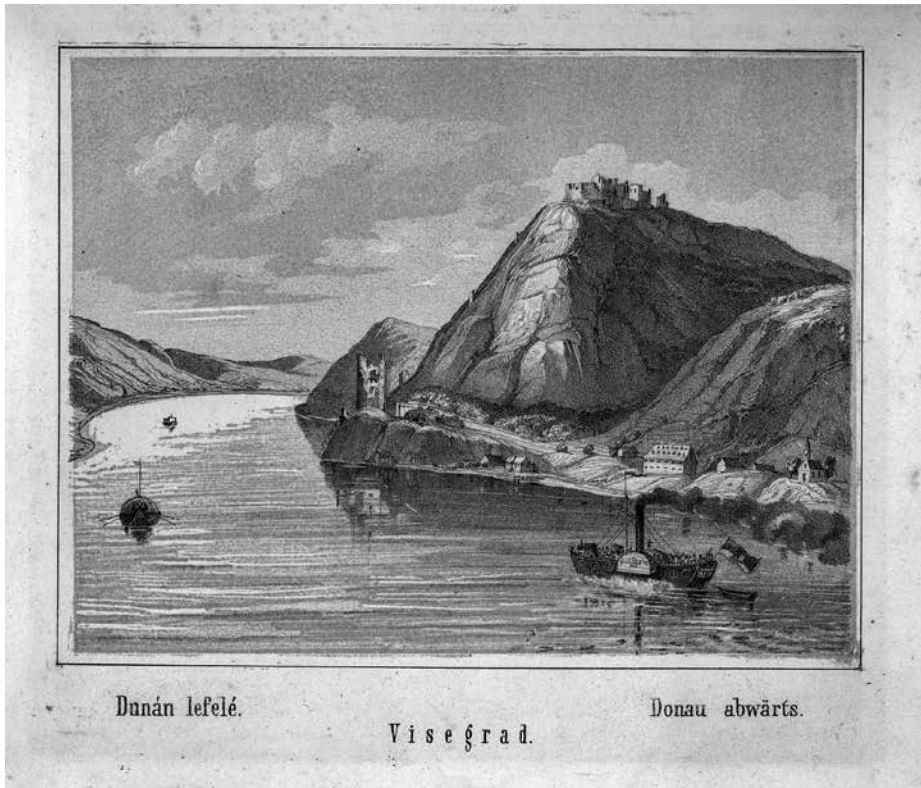
A korszak legszínvonalasabb tudományos és művészeti folyóiratában, a Tudományos Gyűjteményben 1817-ben Tóth Pál, majd 1818-ban Mednyánszky Alajos cikke foglakozott a visegrádi várral.¹⁹

Visegrád megismeréséhez döntő módon hozzájárult egy forradalmi közlekedési találmány, a gőzhajó magyarországi megjelenése. A történelem folyamán a Duna mindig népek, kultúrák találkozásait, kereskedelmi javak cseréjét segítette elő. A Duna Magyarország számára a középkor óta Nyugat és Kelet közötti kapcsolatot is jelentette politikai és gazdasági értelemben egyaránt. Ezért volt fontos – már Széchenyi történelmi jelentőségű közlekedésfejlesztő tevékenysége előtt is – a dunai hajózás feltételeinek megteremtése. A Dunakanyarban is meglévő hajóvontató utakon embertelen erőfeszítéssel történő, árral szembeni szállítás gondjainak megoldását is a rendszeres gőzhajózás jelentette. A Bernhard Antal (az 1700-as évek második fele – 1829) által 1817-ben építtetett első dunai gőzhajó, a Carolina próbaútján Pestről Komáromig 300 mázsa teherrel megrakott uszályal 71 óra alatt tette meg a távot. E korai ígéretes kísérlet ellenére a rendszeres közlekedés csak 1830-ban indult meg a folyón. Ekkor kezdte az 1829-ben Bécsben megalakult Első Dunagőzhajózási Társaság Franz I. nevű 60 lóerős gőzöse a járatát a Győr–Vác–Pest útvonalon.²⁰

18 Hazai Tudósítások 1806. 425–426.

19 Tóth 1817, 89–94. Mednyánszky 1818, 26–30.

20 Frisnyák 2001, 13–17.

2. kép. Gőzhajó Visegrádnál. Visegrád Album, 1847.

A modern technika ezen áldása szerencsésen találkozott a politikai élet élénkülésével, ti. a pozsonyi reformországgyűlésekre követek, írók, költők, művészek, utazók, a társasági élet jeles tagjai hajóztak, s legtöbbszörre komoly hatást gyakorolt a Dunakanyar és Visegrád természeti szépsége. Ezen élmény szép megfogalmazását Kazinczy Ferenc 1831. évi dunai utazását megörökítő könyvében ezt olvashatjuk.

„A romantos táj egyezésben áll a lelkem busongásával. Beértem a csavargó Duna szűk völgyébe, melynek bokros hegyei oly meredek eséssel a víz szélén zöldelnikezdenének. Boldog szegénységet mutat minden, amit láték. Egy igen meredek szirtű igen magas ormon, mely a víz szélén kele, messzére tűnt ki a vallás szent jele, vigasztalásokra azoknak, kik itt szenvedő szívvel mennek el

..... Most feltűne előttem Visegrád, szomorú romjaival. Királyok lakja egykor, most a baglyoké!”²¹

A kor jeles költői sorában 1845 nyarán Petőfi Sándor is megörökítette visegrádi kirándulását. A kiváló színész Egressy Gábor családjával és baráti társasággal, hajóval érkezett Visegrádra, majd felmentek a fellegrvárba, ott éjszakáztak. Valószínű, hogy ez az élmény ihlette Visegrád táján c. versét:

„Ki mondja meg: Visegrád táján
A déli napfény
Nem a nagy Mátyás hősi szelleme?

Ki mondja meg: Visegrád táján
A bágyadt alkony
Nem Zách Klárának megtört szelleme?

Ki mondja meg: Visegrád táján
A zordon éjféli
Nem Zách Bódognak bosszús szelleme?”²²

A Visegrádról szóló reformkori kiadványok egyik legérdekesebb kötete Joseph Häufler 1847-ben megjelent Visegrád albuma, amely a település történetének elbeszélése mellett könyomatos képekben mutatja be Visegrádot.

Előszavában a szerző így indokolja a könyv megjelentetésének okát: „Mint-hogy mostani időben e vár és vidék látogatása az által nagyon könnyítettik, hogy a gőzösök le-, mind fölmenetök alkalmával alatta kikötnek, ez okbul Visegrád albuma, melly multat és jelent képekben és szöveg-magyarazattal előadni törekszik, kedves ajándok lehet a szép természet, a regényesség és történet barátainak, kik e várat meglátogatják, vagy csak mellette hajóznak.”²³

21 Kazinczy 1831, 52–53.

22 Mezősi 1967–68, 109.

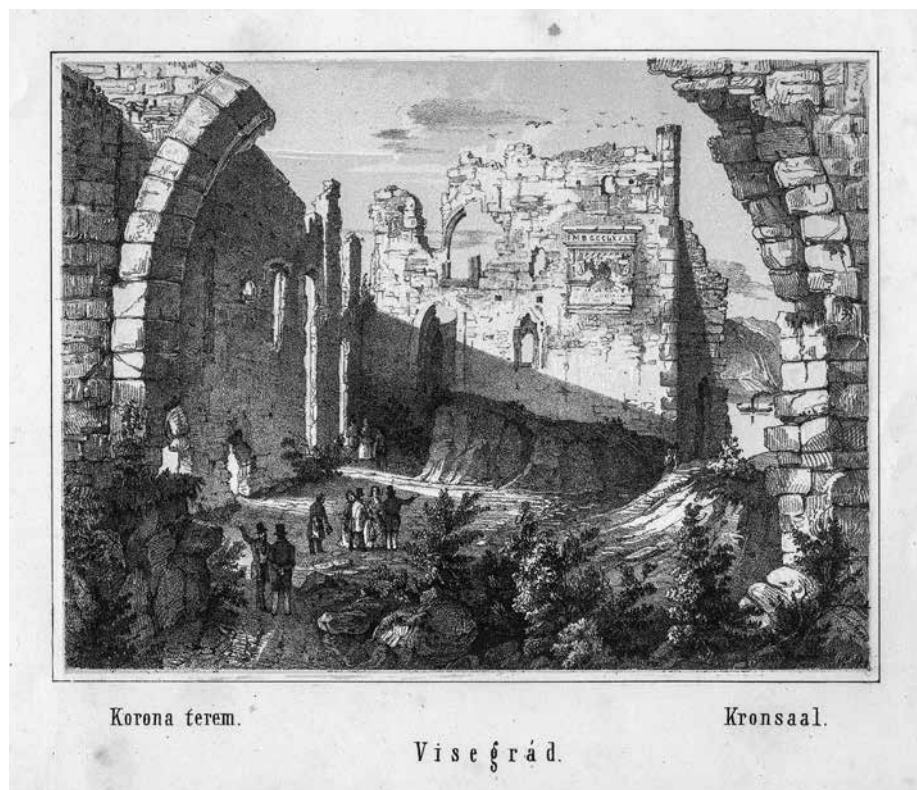
23 Visegrád 1986, Előszó

3. kép. Visegrád Album borítólapja, 1847.

A 19. századi magyar művészet témaválasztásában a portrék mellett a romantikus, történelmi tájak ábrázolása játszott jelentős szerepet. Ezek sorában kiemelkedik id. Markó Károly „Visegrád” c. festménye (1826), amely a magyar tájképfestészet európai színvonalú alkotása.

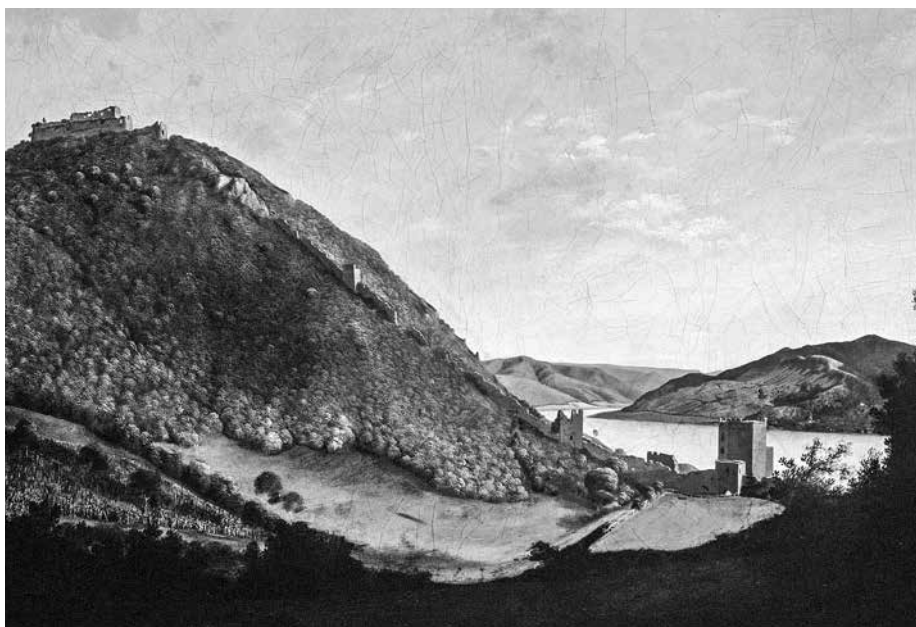
A festészet és a grafika a korszellem, főleg az irodalmi témák kifejezője, illusztrálója. A grafikán belül kifejlődött sokszorosító eljárások elsőként a könyvomat (litográfia) lehetővé tették az ábrázolások viszonylag olcsón nagy példányszámban történő megjelentetését. A szabadságharc leverése után a történelmi festészet a hazafias érzések ébren tartását is elősegítette. Ennek keretén belül Visegrád az id. Markó Károlyt (1793–1860) követő nemzedék (Brodzky Sándor (1819–1901), Ligeti Antal (1823–1890), Telepy Károly (1828–1906), Jakobey Károly (1826–1891), Keleti Gusztáv (1834–1902),

4. kép. A visegrádi fellegvár belső várudvara a koronaőri táblával,
Visegrád Album, 1847.

Dörre Tivadar (1858–1832) és mások képein is megjelenik.²⁴ A teljesség igénye nélkül néhány alkotás: id.Markó Károly: Visegrád, 1835., Brodszky Sándor: Visegrád, 1861., Zách Klára keresztje Visegrádon, 1901., Jakobey Károly: Mátyás kapuja Visegrádon, 1865., Visegrád, 1875., Visegrád látképe, 1876., Ligeti Antal: Visegrád, 1854., Visegrád látképe Délről, 1860., Salamon tornya, 1863., Visegrád látképe a Salamon-toronnyal 1882., Visegrád, 1884., Markó Ferenc (1832–1874): Visegrád, 1859., Feszl Frigyes (1821–1884) grafikája a

24 Keserü 1993, 223–241.

5. kép. Id. Markó Károly „Visegrád” c. festménye, 1826.

fellegváról, 1850-es évek, Visegrád k-i kaputorony, Keleti Gusztáv: Visegrád holdfényben, Salamontorony, 1870., Székely Bertalan (1835–1910): Visegrád 1870-es évek, Visegrádi udvar, 1870-es évek.

A „festői romok” nemcsak az írók és képzőművészek, hanem a történelemmel foglalkozó, a régmúlt emlékeinek megőrzését is célul tűző szakemberek és a kor értelmisége jeles tagjainak érdeklődését is kiváltották. A műemlékek védelmére szerveződő mozgalom Magyarországon az 1840-es években kezdték meg tevékenységüket. 1841-től 1933-ig működött a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága, amelynek tagjai között megtalálhatjuk a 19. század szinte valamennyi jelentős hazai tudós személyiségét, számos művészet- és tudománypártoló egyházfőt, arisztokratát és értelmiségit egyaránt. Ez a szervezet a szellemi erőket összefogva igyekezett pótolni a különböző tudományágak terén tapasztalható hiányokat, elsősorban az ország tudományos megismerését célzó munka megszervezésével és a tudományos ismeretek terjesztésével. Célkitűzéseit az egyesület egyik kiváló tagja, Almási

Balogh Pál (1794–1867) orvos így fogalmazta meg: „Századunk jelszava az előmenetel a polgáriasodás pályáján. Az öntudatra ébredt nemzetek minde-nike fáradhatatlanul igyekeznek haladni azon, az értelem kifejtése, a tudomá-nyos ismeretek terjesztése s azoknak az életre alkalmazása által. Az oktatási rendszerek javítása, a tanító-intézetek szaporítása s tökéletesítése, a tudo-mányos ismeretek terjesztésére szolgáló eszközök könnyítése és gazdagítása, az élet kéjelmeit, ipart és kereskedést előmozdító vállalatok, fölfedezések és intézkedések napi renden vannak. Azon a ponton állunk, mellyen tudomá-nyos ismeretekkel nem bírni, vagy tudatlannak lenni, annyi mint kirekesz-teni magát minden műveit társaság köréből...”²⁵ A Társaság régész tagjai – Érdy János (1796–1871), Henszlmann Imre (1813–1888), Kubinyi Ágoston (1799–1873), Pulszky Ferenc (1814–1897) – nagy szerepet játszottak abban, hogy az 1840-es években a magyarhoni műemlékek védelmének igénye egy-re hangsúlyosabban fogalmazódott meg az ország különböző helyein tartott vándorgyűléseik jegyzőkönyveiben és választmányi határozataiban.²⁶ A 1847. évi soproni vándorgyűlésén Kubinyi Ágoston a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója előadásában a következőkre hívta fel a figyelmet: „... a Károly, La-jos s Mátyás dicső korában oly keleti fényben ragyogó egykori királyi várt Visegrádot, melyre nézve különösen vélné ő felségét megkérendőnek, hogy legalább a még jobb állapotban lévő) tornyok s egyéb részek vétessenek fedél alá, a végpusztulástól megóvatandók...”²⁷ Kubinyi felvetését támogatták, „Az 1847-diki auguszt. 14-kén reggeli 7 órakor az archaeologiai szakosztály tere-mében egybegyűlt bizottmányi ülésnek” jegyzőkönyvének bejegyzése szerint: „a választmány kívánatosnak látja Visegrád várát, királyaink egykori fényla-kát, valamint egyéb a magyarok történeti korszakában Jeles épületeket a Raj-na melléki várak példájára, - nem csak a végenyészettől megóvni, de azokra némi gondot is fordítani; mely hazafiúi óhaját, hogy országgyűlési követei által pártolni szíveskedjék, ezennel alázatosan megkéri.”²⁸

25 Almási Balogh 1841, 14.

26 Cs. Plank–Csengel 1996, 21–45.

27 Halász 1863, 133.

28 Halász 1863, 135.

6. kép. Viktorin József, 1863.

A szabadságharc leverése utáni önkényuralom éveiben nem lehetett szó a hazai műemlékek védelméről, 1849 és 1863 között a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társaságának működését is betiltották. Visegrád életében is a kiegyezés utáni évek hoztak jelentős változást. Ebben nagy szerepet játszott a település plébánosa Viktorin József (Jozef Karol Viktorin) (1822–1874) katolikus pap, irodalomszervező, kiadó, közíró. Viktorin cseh-morva származása ellenére szlováknak tartotta magát és fővárosi papi szolgálata idején mint szerkesztő, könyvkiadó és író kiemelkedő szerepet játszott a pest-budai szlovák kulturális életben. 1866-ban kinevezték visegrádi plébánosnak.²⁹

1867-ben ő kezdte meg a plébánia háztörténetének vezetését „Historia Domus – Liber Memorabilium Parochiae Vysegradensis ab anno 1868” címmel. A kötet elején írott latin nyelvű önéletrajzában ismertette 1866 előtti pályafutását, külön hangsúlyozva szlovák irodalmi tevékenységét. Viktorin nagy erővel látott neki az egyházközség épületeinek rendbe hozásához. 1871-ben átépítették az iskolát; ekkor lett kétszintes. A munkálatok befejezése utána Viktorin a bejárati ajtó fölé vörös márványtáblát helyeztetett az alábbi szöveggel:

„Aedificium hoc quondam ecclesia
sumptibus communitatis oblati que
aliorum in usum iuventutis egregie
instituendae liberaliter adaptatum
mdcccclxxi”

Magyar fordításban: „Ez az épület – mely egykor templom volt – a közösségnek felújított, azzal a nemes céllal, hogy benne kiváló ifjúság neveltessék. 1871.”³⁰

A Duna parton levő Mária kápolna bejárati ajtaja fölött 1873-ban Viktorin József plébános által elhelyezett vörös márványtábla gót betűs német nyelvű felirata emlékeztet a kápolna történetére és az egyházközségnek az épület környékét rendező tevékenységére. Magyar fordítása a következő:

29 Rusnakova 2012, 55–56, Demmel 2016, 47–75.

30 Dr. Gianits József kanonok fordítása

„Ez a Segítő Mária-kápolna a tizennyolcadik század első felében épült,
1788-ban, hogy „örök időkre” megmaradjon, a gyülekezet által átvétetett:

hű elkötelezettséggel továbbra is jó állapotban lesz

megtartva az utódok által.

Emléklül a Mária-domb megnagyobbítására és megszüpítésére

1873 tavaszán

A plébániahivatal”³¹

A lelkes plébános a 18. századi Kálvária-kápolnát is helyreállította, majd az épület mögött 1867. február 15-én egy kovácsoltvas Kempis Tamás-keresztet állított fel. A fellegvár alatt a tragikus sorsú Zách Klárának emlékére egy keresztet emeltetett. A 1869. szeptember 19-én, a nagyszámú közönség részvételével megtartott avató ünnepségről korabeli sajtó is hírt adott:³²

„Zách Klára-ünnepély (K.) Sok száz év után akadt egy férfi, ki a szeplőtlen ártatlansága miatt vértanuságot szenvedett Zách Klárának emlékeztető jelvényt emeljen. Viktorin József visegrádi plébános volt ez, ki a visegrádi fejedelmi vár romjai alatt egy megaranyozott vaskeresztet állított föl, melynek egyik oldalán „entoutwnica”, (ebben gyózzél) a másikon „Clarae de genere Zach. In tristem memoriam eventuum hic loci funestorum 17-ae Aprilis 1330. MDCCCLXVI-II.” olvasható. Gyönyörű idő volt az ünnepélyre. A nagy számmal egybegyűlt vendégek s a nép hosszú sora folytonos harangzúgás, taraczk-durrogás és zeneszó mellett érkezett a szép kálvárián át a kitűzött helyre a romok alá. A díszes kereszt, három koszorúval – mely magyar és horvát nemzeti szín szalaggal volt fölkesítve – láttatott el. Míg a zene szólott, a nép a hegyen köröskörül állott fel. Ekkor az ünnepélyt rendező fentemlített lelkész a kereszthez lépett, és azt az egyház szertartása szerint fölszentelte. Ezután egy emelkedettebb helyre lépett s az ünnepély célja felöl beszélt a néphez, elmondá ama borzasztó eseményt, mely Zách Klára és a család történetéhez kapcsolva van. A beszéd további része Visegrád történetére vonatkozott, röviden vázolván annak fényes múltját, aranykorát. Midőn a derék lelkész szép beszédét bevégzé, megzendült a „Hu-

31 Dobri Imre fordítása

32 A Hon 1869.

nyadi -induló”, miközben szónok, papi ingét letevé, Arany János „Zách Klára” című költeményét szavalta el, végül megéjlenezvén – a koszorús költőt és a hazát. Ekkor minden ajkról „Hazádnak rendületlenül” hangzott föl, melyet a népnek kicsinye nagyja, s minden jelen volt buzgó áhitattal, énekelt. Ismét a zene harsant meg s a megható ünnepély a Rákóczy-indulóval lön berekesztve. Ezután a kálvárián mise tartatott s a nép taraczkdurrogás és zeneszó mellett oszlott el. Elismerő nyilatkozattal kell sorainkat berekesztenünk azon férfi iránt, ki megemlékezett „a régiekről” és vallásának gyászjelével jelölte hazánk történetének e szomorú mozzanatát.”

A Zách Klára kereszt felállításával és az ünnepséggel Viktorin jelentős távlati célt tűzött maga elé, amelyről így írt: „De én ezen emlékjelvény felállítása által mást is el akartam érni: az volt t. i. szándékom, hogy az ország, különösen a fővárosi lakosság figyelmét nagyobb mérvben fordítsam Visegrádra. Hogy ezt elérhessem, ahhoz szükségeltetett, hogy a tartandó keresztzsztentelés alkalmából nagyobb, nem annyira egyházi, mint inkább nemzeti ünnepélyt rendezzek.”³³

Szándékának megnyerte Türr István (1825–1908) altábornagyot, aki 1870. április 18-án, a Baranya gőzhajón utazó jeles közéleti személyiségekből álló társasággal együtt Nagymaroson tartott lakoma alkalmával eképpen támogatta Viktorin visegrádi terveit: „Most Türr tábornok emelé föl poharát, és a szemben fekvő visegrádi romokra mutatva, lelkes beszédet tartott a minden magyar szívéhez nőtt emlék megújításának szükségességéről, s a cél keresztülvitelére egy önkénytes adakozásnak rendezését javasla. Mint praktikus ember egy 100 forintossal nyitá meg a gyűjtést...”³⁴

Viktorin további lépéseket tett a vár helyreállítása érdekében. A fellegvár régészeti, műemléki munkálatainak megkezdéséhez és a romok megtekintéséhez egyaránt szükség volt arra, hogy az alsóvár és a fellegvár között használható utat építsenek. Viktorin szervezőmunkájának köszönhetően Türr István tábornok és a visegrádi villatulajdonosok anyagi hozzájárulásával 1871. májusára elkészült az út. Viktorin erről így írt: „Ezen 420 ölnyi hosszú út kezdődik az alsó várnál, vagyis az ugy nevezett Salamontorony keleti kapujánál. Az út kezdetén

33 Viktorin 1872, 46–47.

34 Viktorin 1872, 49–50.

7. kép. A Zách Klára kereszt, 1908.

egy mutató oszlop ily felirással: 'Uj út a várromokhoz. Neuer Weg zu den Burgruinen. 1871.' látható. Néhány lépésnyire pedig egy sziklába helyezett márványtáblán ez olvasható: »Üdvözlégy Vándor. Willkommen Wanderer. 1871. A közönség kényelmére egyesek költségén.«³⁵

1871-ben a Kálvárián kiszélesítették azt a fellegvár felé vezető, szép kilátást biztosító utat, amelyet 1869-ben községi összefogással alakítottak ki. A visegrádi vár helyreállítása érdekében kifejtett tevékenysége során 1870 márciusában fogadta őt Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd felkereste a hazai régészet és műemlékvédelem legkiválóbb szakembereit, Ipolyi Arnoldot, Rómer Flórist, Henszlmann Imrét is. Eötvöshöz írott 1870. július 15-i „Második emlékiratában” így írt a visegrádi alsóvár általa elképzelt jövőjéről: „Lenne pedig, véleményem szerint ezen Salamontoronyból keletkezendő épület legcélszerűbben régiségtárrá átalakítandó, a mely régiségtár mint a pesti Nemzeti Museum fiókja, különösen azon tárgyak menhelyeül szolgálna, a melyek Nagy Lajos és Korvin Mátyás fényes korszakára vonatkoznak, és azért is »Korvin Mátyás régiségtáranak« nevezetét viselhetné.”³⁶

A tárgyalások, helyszíni szemlék, valamint a politikai és szakmai érdekek egybeesésének köszönhetően 1871. május 20-án a Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes közgyűlésén Arany János titkár hivatalosan is bejelentette: „Az országos archaeológiai bizottság közbenjárásával a visegrádi rom meg fog óvatni.”³⁷

A fellegvárban Henszlmann Imre irányításával 1871. július 10-én megkezdődtek a feltárási munkák. 1872-ben sikerült elérni, hogy a kormány részéről 15 000 Ft támogatást kapjon a visegrádi vár megóvása. Viktorin 1872-ben magyar és német nyelven is megjelent „Visegrád hajdan és most”, „Visegrád einst und jetzt” című könyvében nemcsak a település múltját foglalta össze, hanem közzétette az általa megindított mozgalom legfontosabb eseményeit és azok dokumentumait is.³⁸ Viktorin irodalmi munkássága és sikeres érték-

35 Viktorin 1872, 49–50.

36 Viktorin 1872, 78.

37 Viktorin 1872, 56.

38 Iván 2006. 27.

mentő tevékenysége mellett az egyházközség javaival és saját bevételeivel is jól sáfárkodott. Végrendeletében jelentős összeget – több ezer forintot – hagyott hátra jótékonyági és kulturális célokra. 1874 június 21-i végrendeletében könyvtárát és a még nem értékesített könyveit a túrócszentmártoni (Martin) Matica Slovenskának adományozta, komoly pénzüsszeget hagyott a znióvár-ljai (Kláštor pod Znievom) szlovák katolikus gimnáziumra, cseh Maticice česka-ra. Cseh, délszláv és orosz irodalmi egyesületek mellett a Magyar Írók Egyletét és a Kisfaludy Társaságot is támogatta végakaratóban. Külön pénzüsszeget rendelt a Kálvária kápolna, a Kempis Tamás-kereszt és a Zách Klára kereszt fenntartására és a visegrádi szegények támogatására. A hosszabb ideje betegséggel küzdő Viktorin József tragikus körülmények között önkézevel vetett véget életének 1874. július 20-án az irgalmas rend budai kórházában. Végakaratóának megfelelően a visegrádi temetőkápolna közvetlen szomszéd-ságában helyezték örök nyugalomra.³⁹ A visegrádi plébániatemplom oltára előtt a padlózatban egy általa készítettett vörös márványlap örökíti meg a Vi-segrádon hívei körében elhunyt lelkipásztorok emlékezetét. Az utolsó sorban Josephus Viktorin neve olvasható, a tábla elhelyezésének 1868-as évszámával – már ekkor megsejthette, hogy ő is visegrádi szolgálata során fejezi be földi pályafutását – és halálának 1874. július 20-i dátumával.

Viktorin visegrádi értékmentő tevékenysége és az általa kezdeményezett műemléki helyreállítási munkákról a korabeli sajtó – A Hon, Fővárosi Lapok, Magyarország és a Nagyvilág, Vasárnapi Újság stb. – rendszeresen beszámolt. Visegrád 19. század végi fejlődése szempontjából a vár helyreállítása és annak turizmusra gyakorolt hatása fontos szerepet játszott, hiszen a település gazdasági adottságai nem változtak, bár a közlekedés feltételei jelentősen javultak. A dunai hajózás mellett a vasúti közlekedés is rohamos fejlődésnek indult. 1850-től Pest és Bécs között, a Duna bal partján közlekedő vasúti járat Nagymaroson is megállt⁴⁰, 1890-től csavargőzös közlekedett Nagymaros

39 Viktorin haláláról és végrendeletéről Rusnakova, 2012, 61–62. Az eredeti, latin nyelvű végrendeletet lásd Archív Spoločnosť Svätého Vojtecha ASSV, Trnava (Nagyszombat) Fasc. 160. č. 1. Részleteket közöl belőle szlovákul: Národné noviny, 1874, 2.

40 Frisnyák 2001, 36–37.

és Visegrád között.⁴¹ Ennek ellenére a lakosság száma igen lassan növekedett. 1869 és 1890 között a lélekszám 1244-ről 1250-re változott⁴² és 1900-ban is mindössze 1503-an éltek Visegrádon,⁴³ napjainkban pedig kb. 1800-an.

Visegrád életét, fejlődését ma is azok a tényezők határozzák meg – természeti környezete, épített öröksége és az erre alapuló turizmus –, amelyek a 19. században létrehozott tudományos, szépirodalmi és képzőművészeti alkotások segítségével jelentek meg a honi köztudatban. Ezért is fontos, hogy megismertessük azok munkásságát, akik Visegrád „újfelfedezésében” fontos szerepet játszottak. Viktorin József tevékenysége előtt, nemcsak annak jelentősége és egyfajta „visegrádi elfogultság” miatt kell tisztelegnünk, hanem azon történelmi sajátosság okán is, hogy az ő önmeghatározásában és munkásságában jól megfért a szlovák identitás hangsúlyozása, a szlovák irodalom iránti elkötelezettség a hungarus-tudattal, amely Visegrád magyar történelemhez kötődő emlékeinek helyreállítása érdekében kifejtett tevékenysége során is megnyilvánult.

Viktorin visegrádi működéséről az elmúlt évtizedekben több rendezvény, kiállítás, emlékműállítás emlékezett meg. 1969. szeptember 19-én az egykori Zách Klára kereszt közelében a Közép-Dunavidéki Intéző Bizottság támogatásával monumentális „V” betűt formáló vasbeton Viktorin-emlékművet helyeztek el, ugyanitt 2005-ben a Pilisi Parkerdőgazdaság Visegrádi Erdészetének jóvoltából újra felállították a Zách Klárára emlékeztető keresztet. 2012-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma és a visegrádi Művelődési Ház konferenciát és kiállítást rendezett Viktorin emlékére a budapesti Szlovák Intézet és a Józsefvárosi (Budapest VIII. kerület) Szlovák Önkormányzat közreműködésével. 2014-ben régi iskolaépület falán magyar-szlovák nyelvű emléktáblát helyeztek el Viktorin Józsefre emlékezve.

Visegrád nemzeti jelképként való 19. századi újrafelfedezése, valamint az a tény, hogy a város a magyar műemlékvédelem egyik korai helyszíne volt, máig meghatározza a település életét. A történelmi emlékek feltárása, bemutatása a

41 Fővárosi Lapok 1890.

42 1960. évi népszámlálás 46.

43 A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása 198.

város és a múzeum számára kötelezettséget jelent, hogy az idelátogató közönségnek – főleg az évi több mint 20 000 diák számára – turisztikai élményt nyújtson és lehetővé tegye a magyar történelem mélyebb megismerését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Almási Balog 1841.** Almási Balog Pál: Felszólítás egy hasznos ismereteket terjesztő társaság ügyében. *Pesti Hirlap*, 1841. Télhó 2. sz. 15–16.
- Buzás–Orosz 2010.** Buzás Gergely – Orosz Krisztina szerk.: *A visegrádi királyi palota*. Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma, Budapest 2010.
- Buzás 1996.** Buzás Gergely szerk.: *Medium regni. Középkori magyar királyi székhelyek*. Dunaszerdahely, 1996.
- Buzás 2015.** Buzás Gergely: Egy királyi központ születése. Visegrád Szent Istvántól I. Károlyig. In: Benkő Elek – Orosz Krisztina (szerk.) *In Medio Regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”*. MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest, 2015. 589–611.
- Buzás 2015.** Buzás Gergely: Királyi rezidenciák és szálláshelyek a késő középkori Magyarországon. in: Benkő Elek – Orosz Krisztina (szerk.) *In Medio Regni Hungariae. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások „az ország közepén”*. MTA BTK Régészeti Intézet Budapest, 2015. 705–723.
- Cs. Plank–Csengel 1996.** Cs. Plank Ibolya – Csengel Péter: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága és a magyar műemlékvédelem kezdetei In: Bardoly István – Haris Andrea (szerk.) *A magyar műemlékvédelem korszakai Tanulmányok Művészettörténet - műemlékvédelem 9.* Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1996. 21–45.
- Dányi–Dávid 1960.** Dányi Dezső és Dávid Zoltán. szerk.: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. KSH Könyvtára – MŰM Levéltári Osztálya, Budapest, 1960.
- Demmel 2016.** Demmel József: *Magyar haza, szlovák nemzet*. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba, 2016.
- Fényes 1837.** *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben, I–VI.* (Pest, 1836–1840) Kiadta Fényes Elek Második Kötet Pesten 1837. 409–410.
- Frisnyák 2001.** Frisnyák Zsuzsa: *A magyarországi közlekedés krónikája 1750–2000*. MTA Történettudományi Intézete, 2001.
- Gróf 2002.** Gróf Péter: A Visegrádi Múzeum előzményei 1871 és 1944 között In: *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei*. szerk. Pintér János

MNM, Budapest, 2002. 711–731.

Györffy 1992. *Diplomata Hungariae Antiquissima I.* Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Budapestini, 1992.

Halász 1863. Halász Gejza szerk.: *A Magyar Orvosok, és Természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. nagygyűlésének történeti vázlatja és munkálatai* A nagygyűlés megbízásából szerkesztette és kiadta Halász Gejza, 1863.

Iván 2004. Iván László: *A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig.* Visegrád, 2004.

Iván 2006. Iván László: Régészeti kutatások és műemléki helyreállítások a visegrádi fellegrádban 1871–1998. In: Buzás Gergely (szerk.): *A visegrádi fellegrád Visegrád régészeti monográfiái* 6. Visegrád, 2006. 26–46.

Kazinczy 1831. Kazinczy Ferenc: *Kazinczy útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra.* 1831.

Keserü 1993. Keserü Katalin: Várabrázolások. Táj és történelem a historizmus festészetében. Magyarországon. In: Zádor Anna (szerk.) *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok.* MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Bp., 1993. 223–241.

Komárik 1990. Komárik Dénes: A romantikus romkultusz Feszli Frigyes hazai tárgyú grafikájában. *Művészettörténeti Értesítő*, XXXIX. 1990./3–4. sz. 145–165.

Kovalovszky 1982. Kovalovszky Márta: A képzeletbeli emlékmű. (Emlékműtervek Magyarországon az 1840-es években.) *Művészettörténeti Értesítő*, XXXI. 1982./1. sz. 29–33.

Kováts 2020. Kováts István: *Németek és magyarok Visegrádon a 18. században.* Visegrád, 2020.

Kristó 1988. Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

Kristó 1999. Kristó Gyula szerk.: *Az államalapítás korának írott forrásai.* Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.)

Magyar 1998. Magyar Eszter: *Visegrád története 1684–1756. Pest Megyei Levéltári Füzetek*, 28. Budapest, 1998.

Marosi 1988. Marosi Ernő: Visegrád a nemzeti tudatban. *Művészettörténeti adalékok.* *Ars Hungarica*, XVI. 1988./1. sz. 5–10.

- Mednyánszky 1818.** Báró Mednyánszky Alajos: Vissegrádi Emlék írás. *Tudományos Gyűjtemény*, XII. (1818)26-30.
- Mészáros 2009.** Mészáros Orsolya: *A késő középkori Visegrád város története és helyrajza*. Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeum, Visegrád, 2009.
- Mezősi 1967–68.** Mezősi Károly: Petőfi „Visegrád táján” c. verséhez. *Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve*, VII. 1967–68. 109–116.
- Papp 2000.** Papp Júlia: „Vár állott, most kőhalom...” (A Querela Hungariae-toposz motívumai 18–19. századi hazai romleírásokban). *Irodalomtörténeti Közlemények*, CIV. 2000./1–2. sz. 115–128.
- Rusnákova 2012.** Helena Rusnákova: *J. K. Viktorin viharos élete* Matica slovenská helyi szervezete, Érsekújvár (Nové Zámky) Miestny odbor Matice slovenskej Nové Zámky, 2012.
- Spekner 2015.** Spekner Enikő: *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa?* Monumenta Historica Budapestinensia XVII. Budapest 2015.
- Szabados 2019.** Szabados György: „Országnak nagy örömeivel” – Szent István székesfehérvári koronázásáról. *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis – Az István Király Múzeum Évkönyve*, 47 (2019). 105–116.
- Tóth 1817.** Tóth Pál: A vissegrádi vár. *Tudományos Gyűjtemény*, XI. (1817) 89–94.
- Vályi 1799.** Vályi András: *Magyar Országnak leírása. Harmadik kötet*. 1799. 639–640.
- Viktorin 1872.** Viktorin József: *Visegrád hajdan és most*. Bickel Gusztáv bizománya, Pest, 1872.
- Visegrád 1986.** *Visegrád albuma* magyarázata Häufler J. Rajzolta és kiadja Szerelmey Miklós. Pesten reprint kiadás Budapest, 1986. utószó: Rózsa György
- Visegrád 1847.** *Album von Visegrád* entworfen und erläutert von J. H. Häufler lithographirt und herausgegeben von der lithogr. Anstalt des Nicolaus Szerelmey in Pesth, 1847.
- A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása** 1. kötet. Budapest, 1902.
- 1960. évi népszámlálás.** Az adatfelvétel és feldolgozás összefoglaló ismertetése. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1960.

FOLYÓIRATOK

A Hon 1869. 7. évf. 216. sz. szeptember 21.

Hazai Tudósítások LI. Karátson havának 24. napján 1806. 425–426.

Národné noviny, 1874. szeptember 15. 109. sz. 2.

KÉPEK FORRÁSAI

1. kép: Visegrád 1737-ben, Mikoviny Sámuel metszete, Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeum (továbbiakban MKM) helytörténeti gyűjtemény. ltsz. 65.5.1.

2. kép: Gőzhajó Visegrádnál. Visegrád Album, 1847. MKM ltsz. 63.10.1.

3. kép: Visegrád Album borítólapja, 1847. könyv, MKM

4. kép: A visegrádi fellegvár belső várudvara a koronaöri táblával, Visegrád Album, 1847. MKM ltsz. 63.8.

5. kép: Id. Markó Károly „Visegrád” c. festménye, 1826. Közkincs

6. kép: Viktorin József, 1863.

Jozef Karol Viktorin – Wikipédia

Portrait of Jozef Karol Viktorin (1822-1874), Slovak priest, publisher and journalist.

Cropped from a gallery of Slovak celebrities, 1863Josef Rupert Maria Přecechtěl (1821-1897)This work is in the public domain in its country of origin and other countries and areas where the copyright term is the author's life plus 100 years or fewer.

7. kép: A Zách Klára kereszt, 1908. Képeslap, Gróf Péter tulajdona.

